

К. пед. Н. Васьківська Г. О., асп. Косянчук С. В.

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

ОСОБИСТІСНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ

З огляду на філософське розуміння поняття «спілкування» як складника діяльності, можна вважати, що ми живемо щонайменше заради задоволення своїх потреб. Якщо дослухатися порад великого педагога В. Сухомлинського, то варто зрозуміти й інший бік спілкування – як потребу людини в людині. Спілкування сприяє налагодженню контактів і стосунків, спонукає до діяльності, допомагає зрозуміти, виконує інформативну й координаційну функції, змінює нашу поведінку з метою долучитися до потреб і рішень іншої людини, емоційно (свідомо чи ні) корелювати уявлення партнера зі спілкування, аби дістатися його думок, намірів, сподівань.

Психофізіолог Л. Гримак зазначає, що спілкування з людьми є «умовою повноцінного розвитку особистості. Воно сприяє встановленню соматичної й психологічної рівноваги, зниженню гостроти конфліктів, що виникають, зняттю стресових станів, підвищенню оцінки власної соціальної значущості», спілкування «обов'язково має включати елементи позитивного емоційного ставлення – визнання, привітність, любов» [2, с. 3].

Задоволення потреб у спілкуванні залежить від індивідуальних особливостей особистості, зокрема від темпераменту. Так, наприклад, холерик не пристосовується до середовища, а пристосовує його до себе, намагається виділитися серед оточення, претендує в спілкуванні з ровесниками на лідерство. Сангвінік легко пристосовується до середовища, легко налагоджує контакти з іншими. Меланхоліки і флегматики успішно пристосовуються до найближчого мікросоціуму (сім'я, коло друзів, група за інтересами), не потребують широкого спілкування.

У спілкуванні і взаємодії з носіями різних типів темпераменту спеціалісти рекомендують використовувати такі підходи [3]:

- *сангвінік* – довіряй, але перевіряй, є як плюси (життєрадісність, захопленість, чуйність, товариськість), так і мінуси (схильність до зазнайства, безладність, легковажність, поверховість, ненадійність); він схильний давати обіцянки, щоб не скривдити іншого, але не завжди їх виконує;

- *холерик* – ні хвилини спокою, має такі плюси, як енергійність, захопленість, пристрасність, рухливість, цілеспрямованість; серед мінусів – запальність, агресивність, невитриманість, нетерплячість, конфліктність; він може спрямувати свою активність на колектив і «зруйнувати» його цілісність (однотайність) зсередини, а щоб цього не трапилося, слід зробити так, щоб він увесь час був зайнятий конкретною, цікавою для нього справою;

- *флегматик* – не підганяй, плюси: стійкість, постійність, активність, терплячість, самовладання, надійність; мінуси: загальмованість, байдужість, «товстошкірість», сухість, невміння працювати в режимі дефіциту часу; його не можна підганяти, він сам розраховує свій час і виконає завдання;

- *меланхолік* – не нашкодь, плюси: висока чутливість, м'якість, людяність, доброзичливість, здатність до співчуття; мінуси: низька працездатність, підозрливість, уразливість, замкненість, сором'язливість; на нього не можна кричати і тиснути – низький поріг вразливості.

З огляду на викладене, зазначимо, що риторичні вміння як цілісне утворення є складною категорією, що містить певну систему якостей і властивостей індивіда: а) емоційне ставлення до ровесників і оточення, уміння епатувати, співпереживати, співчувати, відчувати чужий біль і чужу радість, уміння ставити себе на місце іншого, бачити світ його очима, уміння володіти своїм емоційно-почуттєвим станом; б) знання норм і правил спілкування з іншими і здатність осмислювати процес спілкування (спостерігати й розуміти), прогнозувати ситуації спілкування, інтуїтивно визначати стан іншого, рефлексувати, заглиблюватись у свій внутрішній світ, зіставляти індивідуальні особливості з цінностями мікро- і макросоціумів; в) ціннісно-сміслові орієнтації особистості в сфері спілкування, що виступають критеріальною основою емоційного ставлення до навколишніх (симпатія чи антипатія): здатність до об'єктивної оцінки поведінки і вчинків інших і своїх, уміння оцінювати ситуації спілкування; г) вияв турботи про представників найближчого оточення, самостійність та ініціатива у наданні допомоги, творче ставлення до спілкування.

Отже, сформовані риторичні вміння допомагають старшокласникові здолати сором'язливість, координувати свої вчинки відповідно до дій оточення, прагнути до досягнення певних результатів своєї роботи, давати суб'єктивну, а згодом і об'єктивнішу оцінку своєї діяльності і залучати до неї інших. Відбувається становлення старшокласника також з огляду на формуванням ціннісно-сміслові сфери, яка повинна мати не вузько-індивідуалістську, егоїстичну, а соціальну спрямованість [5, с. 45].

З метою виявлення рівня сформованості риторичних умінь учнів старшої школи досліджено питання, пов'язані з їхньою самооцінкою як особливим рівнем розвитку самосвідомості. Аналіз здобутих результатів засвідчив, що саме соціально-психологічний підхід до виховання особистості за допомогою розв'язання систематизованих навчальних риторичних ситуацій і задач сприяє адекватній мовленнєвій поведінці, самовизначенню щодо майбутньої професійної діяльності, розпізнаванню й подоланню бар'єрів, які можуть перешкодити успішному виконанню соціальних ролей у дорослому житті.

Приділена увага соціально-психологічному чиннику не є випадковою, оскільки ґрунтується на вивченні тих проблем, які найбільше хвилюють старшокласників, зокрема: «стосунки з матір'ю», «вибір майбутньої професії», «стосунки між батьками», «стосунки з друзями», «вибір мети в житті», «оцінки в журналі», «стосунки з батьком», «самопочуття, здоров'я», «поширення ВІЛ/СНІДу», «зовнішність, зовнішній вигляд», «здобуття знань» [4].

Розглядаючи загальне й індивідуальне у контексті формування риторичних умінь старшокласників, ми дійшли висновку, що знання, уміння, навички, способи діяльності щодо усвідомленого й усвідомлюваного кола предметів і процесів є важливим аспектом набуття особистісної якості бути обізнаними й кваліфікованими у певній галузі (сфері) діяльності.

З огляду на процес комунікації, розвиток в учнів старшої школи точного розуміння смислу слова і висловленої думки, що корелює їхні уявлення і про довкілля, і про самих себе, уможливорюється завдяки діалогічному мовленню (дискусія, полеміка, дебати). У такий спосіб навчальна риторична ситуація набуває ознак соціально-психологічної і стає джерелом моделювання власне учнем своєї риторичної задачі, розв'язати яку він пропонує будь-кому (іншому учневі, учителеві).

Спільно з учителями експериментальних шкіл дібрано методи, які якнайкраще сприяють розгортанню діалогічного мовлення учнів з огляду на соціально-психологічний чинник формування риторичних умінь. З'ясовано, що діти віддають перевагу тим методам, які спонукають їх шукати нові, несподівані й оригінальні ідеї творення трансакції шляхом зіставлення, комбінування відомих і невідомих елементів. Доведено, що метод лінгвістичної інтуїції як провідний спосіб пізнання дійсності та її перетворення якнайкраще розвиває вміння слухати, аналізувати, формувати думки (усно і письмово), уміння переконувати (вести діалог, дискусію, полеміку, дебати). З'ясовано, що за такого підходу до навчання старшокласників основ практичної риторики навіть розв'язок риторичних задач, знайдений учнями на уроці з української мови, майже завжди стає предметом їхнього вільного (за межами школи) обміну думками з урахуванням досвіду інших мовців (і не тільки однолітків, батьків або учителів) [1].

Завдання формування комплексних риторичних умінь на основі здобутих знань і набутих навичок шляхом перенесення їх у нові нестандартні навчальні ситуації розв'язується в процесі риторичного тренінгу, під час рольових і діло-

віх ігор, у навчальних дискусіях і бесідах, які максимально моделюють життєві, професійні ситуації, що вимагають застосування цих умінь. Використання технічних засобів навчання (магнітофонів, відеоапаратури) створює додаткові можливості для учасників тренінгу, дає змогу відстежувати техніку суперечки, публічного виступу, бути «співучасником» реальних подій.

Риторичні ситуації (а ще краще – розв’язування риторичних задач, змодельованих на актуальному досвіді учнів, тобто побудованих на фактах, подіях і ситуаціях, що в їхній пам’яті є «свіжими» і не до кінця осмисленими й усвідомленими (тобто, узяними з їхнього шкільного життя – як на міжособистісному рівні, так і на рівні класу чи школи загалом як мікро-моделі суспільства), їх аналіз і структурування за ознаками, які може запропонувати вчитель (або визначать самі учні), саме у процесі педагогічної (навчально-виховної) комунікації слід імплементувати у певні контекстні фрейми (підпорядковувати розумінню смислу нового слова (терміна); розглядати, зважаючи на чиєсь висловлювання, яке глибоко вразило, збентежило, пригнітило когось з учнів; «накладати» на уривок з художнього чи учнівського твору як на матрицю, за якою декодувати навчальну риторичну ситуацію чи задачу і т. ін.), що сприятиме психологічному, соціальному, культурному і навіть фізичному розвитку підлітків.

Отже, риторичні ситуації й задачі можна створювати і розв’язувати з огляду на такі чинники: *фізичний* – дім, школа, умови життя чи навчання, час, місце тощо; *психологічний* – атмосфера в школі, класі, на уроці, під час роботи у парах, групах, у сім’ї (слід звертати увагу на фізичний чинник-контекст, що певною мірою може зумовлювати перебіг психологічного); *соціальний* як живильне середовище риторики (безпосередній та опосередкований вплив найближчого оточення, яке або сприяє розвитку особистості, або деформує ціннісно-сміслові орієнтації); *культурний* (треба розглядати за результатами взаємовпливу перших трьох, бо він сам є і показником, і індикатором наших стосунків, переконань, цінностей, стосується і релігії, і соціальної ієрархії, навіть корелює мотиваційні процеси особистості).

Для учнів старшої школи риторичні вміння як вміння передачі свого внутрішнього психічного стану істотно впливають на формування особистості, особливо її ціннісно-смісловій сфери. Спілкування для старшокласників є дуже важливим інформаційним каналом і специфічним видом міжособистісних стосунків, які формують в навички соціальної взаємодії. Процес формування риторичних умінь у цей період – це специфічний вид емоційного контакту, який дає відчуття солідарності, емоційної достатності, самоповаги, особистісного самовизначення, що має ціннісно-сміслову природу, активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі сенсу свого існування.

Література:

1. Васьківська, Галина. Риторичні вміння учнів старшої школи в контексті ціннісно-сміслової сфери [Текст] / Галина Васьківська, Сергій Косянчук // Українська мова і література в школі. – 2011. – №8. – С. 14-19.
2. Гримак, Л. П. Общение с собой: Начала психологии активности [Текст] / Л. П. Гримак. – М. : Политиздат, 1991. – 320 с.
3. Дзвінчук, Д. І. Психологічні основи ефективного управління : навч. посіб. [Текст] / Д. І. Дзвінчук. – К. : НІЧЛАВА, 2000. – 280 с. – С. 116-120.
4. Косянчук, С. В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам? [Текст] / С. В. Косянчук // Вивчаємо українську мову і літературу. – Х. : Вид. група «Основа». – 2010. – № 34. – С. 7-14.
5. Маркова, А. К. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя [Текст] / А. К. Маркова, А. Я. Никонова // Вопросы психологии. – 1987. – № 5.